

Begehren macht Akteur*innen. Praktiken der Subjektivierung im 20. Jahrhundert / Desire Creates Involvement. Practices of Subjectification during the 20th Century, hrsg. v. Dietlind Hüchtker, Claudia Kraft, Katrin Steffen (Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte, H. 29: 2020), Nordost-Institut Hamburg, Lüneburg 2023, ss. 204, ISSN 0029-1595.

Pod tytułem *Begehren macht Akteur*innen. Praktiken der Subjektivierung im 20. Jahrhundert. Desire Creates Involvement. Practices of Subjectification during the 20th Century* ukrywa się, jak deklaruje w przedmowie redaktorki 29 zeszytu czasopisma „Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte”, pytanie o historię seksualności w Europie Wschodniej, jej aktorów i agendy (s. 7). Podążając za Michelelem Foucaultem, Dietlind Hüchtker, Claudia Kraft i Katrin Steffen rozumieją seksualność jako konstrukt kulturowy i skupiają się na historii seksualności postrzeganej jako historia wzajemnych powiązań (*Verflechtungs- oder Beziehungsgeschichte*). Jak krytycznie zauważają, historia seksualności XIX w. w Europie Wschodniej, lub raczej dotyczący jej dyskurs naukowy, wykazuje pewne luki. Po pierwsze, temat jest pomijany w międzynarodowych badaniach naukowych. Po drugie, specyficzne dla Europy Wschodniej doświadczenia przemocy, okres socjalizmu jako systemu sprawowania władzy, transformacja oraz ich wpływ na seksualność są niewystarczająco zbadane (s. 8). Interesujące byłoby dowiedzieć się, gdzie redaktorki sytuują istniejące już na ten temat badania, powstałe w Europie Wschodniej. To, że one istnieją, jest bowiem faktem¹. Otwarte pozostaje natomiast pytanie o ich recepcję poza regionem ich publikacji. Sugerowane przez redaktorki we wstępie luki dotyczące tematu można zinterpretować jako brak recepcji, ściślej: swoistą niewidoczność badań wschodnioeuropejskich poza tym geograficznym kontekstem. Właśnie takiemu podejściu przeciwstawia się recenzowany tu numer czasopisma.

Osiem esejów zawartych w tomie jest postrzeganych jako wkład w decentralizację seksualności widzianej z perspektywy Zachodu poprzez uzupełnienie jej historią seksualności w Europie Wschodniej (s. 15). Redaktorki konsekwentnie używają pojęcia „östliches Europa” (s. 7), a nie „Osteuropa”, co sugeruje odejście od binarnego podziału na Zachód i Wschód. We wstępie jednak brakuje krytycznej refleksji nad terminologią, stąd regionalny charakter tomu pozostaje raczej nieprecyzyjny. Większość artykułów dotyczy Polski i ośrodków miejskich w Rosji, co oznacza, że reprezentują one tylko część większego regionu określonego tu jako „östliches Europa”. Poza tym ze wstępu jasno wynika, że tom dotyczy destabilizacji rzekomych dychotomii – tytuł wstępu brzmi bowiem *Am Schnittpunkt von Selbst und Gemeinschaft: Zur Geschichte der Sexualität im östlichen Europa des 20. Jahrhunderts*. Celem jest więc uwzględnienie faktu,

¹ Por. Mieczysław DĄBROWSKI, *Tylko seks. Antropologia erotyzmu od Sadèa do Houellebecq*, Warszawa 2018; Kateřina LIŠKOVÁ, *Sexual Liberation: Socialist Style. Communist Czechoslovakia and the Science of Desire*, Cambridge 2018.

że tożsamości, które często są uważane za statyczne, w rzeczywistości warunkowane są przez wielowarstwowe konteksty. Przykładem może być spojrzenie na transformację roku 1989 jako historię wzajemnych zależności, której rola jako punkt zwrotny i funkcja liberalizująca zostają krytycznie zakwestionowane poprzez ukazanie ciągłości pewnych praktyk przed i po 1989 r. (s. 16).

Tom otwiera esej *Unter Frauen leben. Intimität und Respektabilität in Frauenbewegungen um 1900* autorstwa Elizy Heinrich, który kieruje swoją uwagę na kraje niemieckojęzyczne. Heinrich analizuje (środkowo) europejski ruch kobiet i istniejące w nim związki między kobietami, dla których wybiera termin „intymność” (s. 18). Autorka świadomie posługuje się szerokim pojęciem intymności, aby oddać sprawiedliwość złożonym strukturom relacji kobiet na przełomie wieków. Pokazuje, że zaangażowanie kobiet w ruch na rzecz praw kobiet często szło w parze z decyzją przeciwko małżeństwu i innymi koncepcjami związków, przede wszystkim jako walka o prawo do bycia singlem, a co za tym idzie, do możliwości wykonywania pracy (s. 19). Heinrich opisuje struktury i sieci ruchu kobiecego oraz fenomen *Frauen(arbeits)paar* (pary żeńskiej pracującej) (s. 22). Zwraca uwagę, że wczesne badania charakteryzowały relacje między kobietami jako „romantyczną przyjaźń”, a tym samym ignorowały praktyki seksualne. Istnieje jednak niewiele dowodów na ówczesne interakcje seksualne między kobietami, choć świadectwa lesbijek są nieliczne (s. 24). Około 1900 r. zmienił się repertuar rozmów o seksualności, ale ruchy kobiece pozostały od niego dalekie, gdyż – jak pokazuje E. Heinrich – kobiety nie definiowały swoich relacji poprzez fizyczne akty seksualne (s. 33). Badaczka zastępuje niewypowiedzianą seksualność intymnością, co nie czyni jednak fizycznego pożądanego bardziej uchwytnym. Można by w tym kontekście zapytać, czy seksualność – jako temat niewypowiedziany – dałoby się ukazać jako strategię narracyjną w egodokumentach, tak jak to czyni szwajcarski profesor slawistyki German Ritz w swoich pracach nad „tekstami homoseksualnymi” w polskiej literaturze². W swoich badaniach Heinrich pokazuje, że pożądanie kształtowało bardzo skuteczne aktorki ruchu kobiecego, ale (z nielicznymi wyjątkami) ich seksualność pozostała poza wytworzonymi przez nie tekstami. Mimo szybko rozwijającej się nauki o seksualności i rosnącego zainteresowania społecznego seksualność traktowana była jako temat tabu na drodze upodmiotowienia kobiety.

Wątek kobiet w procesie ich politycznego upodmiotowienia jest wspólnym mianownikiem z esejem Zuzanny Kołodziejkiej-Smagály pt. *Female Body and Sexuality Reflected in Ego-documents of Acculturating Jewish Women in the Partitioned Territory of Poland at the Beginning of the 20th Century*. Autorka w sposób kompleksowy wprowadza czytelników w sytuację polsko-żydowskich kobiet z akulturowanej klasy średniej w Polsce okresu zaborów i omawia historyczną specyfikę tej terytorialnej, etnicznej

---

² W odniesieniu do „tekstu homoseksualnego” i „niewypowiedzianego” jako strategii narracyjnej zob. German RITZ, *Das Andere des homosexuellen Begehrens und sein Ort in der Kultur. Literarische Diskursformen polnischer Homosexueller*, [in:] *Die Konstruktion des Anderen in Mitteleuropa. Diskurse, politische Strategien und soziale Praxis*, hrsg. v. Michał BUCHOWSKI, Bożena CHOŁUJ, Frankfurt/Oder 2001, s. 175–196. Właśnie dlatego, że Ritz zajmuje się przede wszystkim tekstami dotyczącymi mężczyzn i tekstami literackimi, przeniesienie tej perspektywy na temat podejmowany przez Heinrich byłoby bardzo interesujące.

i religijnej historii współzależności w odniesieniu do kobiecej seksualności. Szczegółowo przedstawia dyskurs o seksualności przełomu wieków, ukazując jego europejskie powiązania i przejawy w podzielonej Polsce. Kołodziejska-Smagąła bada, czy debaty publiczne (na temat seksualności kobiet, edukacji seksualnej, prostytucji, kobiecego ciała, chorób przenoszonych drogą płciową) miały wpływ na życie prywatne młodych, akulturowanych Żydówek i czy trafiły do ich pamiętników i listów, co z pewnością miało miejsce w literaturze kobiet tego okresu (s. 36)³. Jak pokazują jednak jej badania, zainteresowanie społeczeństwa edukacją i publikacją literatury poradczą odgrywało niewielką rolę. Na podstawie egodokumentów można stwierdzić, że większość kobiet nie była wykształcona w sprawach seksualności. Znajduje to odzwierciedlenie w studium przypadku omówionym szerzej przez Z. Kołodziejską-Smagąłę, czyli we wspomnieniach Klary Mirskiej, zatytyłowanych *W cieniu wiecznego strachu*, które jednak powstały dopiero w latach sześćdziesiątych XX w.⁴ Mirska wyjątkowo przynajmniej porusza temat swojego ciała i seksualności, ale w większości zbadanych wspomnień czy pamiętników akulturowanych polskich Żydówek nie występuje tematyka związana z intymnością: „The lack of the issue may serve as evidence that middle-class Jewish girls from acculturating families were brought up according to contemporary standards, which tabooed the mention of sex and the female body” (s. 52 i n.). Co ciekawe, bycie Żydówką nigdy nie jest wspomniane jako czynnik wpływający na samoocenę (s. 55), przez co Kołodziejska-Smagąła pokazuje, że brak wiedzy na temat seksualności jest równie obecny w kręgach żydowskich, jak i polskich. Artykuł ten unaocznia także, jak kobiety piszące muszą ograniczać się w swoich praktykach upodmiotowienia do płaszczyzny politycznej, nieoznaczającej jednak emancypacji seksualnej. Ten bardzo interesujący tekst ukazuje wzajemne powiązania europejskiej historii seksualności, a jednocześnie podkreśla specyfikę problemu wieloetnicznej kwestii kobiecej w Europie Wschodniej.

W eseju Heidi Hein-Kircher, zatytyłowanym *Ein Brennglas für Werte- und Normenwandel: Das Verständnis von „Familienplanung“ von der Jahrhundertwende bis 1939 – Polen als Beispiel*, jego autorka rozwija poruszony przez Kołodziejską-Smagąłę wątek. Artykuł nawiązuje do debat na temat kontroli urodzeń, toczonych na przełomie wieków w całej Europie, które jednak w każdym narodzie przebiegały inaczej, cechował je „różny ton” (s. 60). Autorka wyjaśnia to jako sposób na „zaprojektowanie koncepcji własnego narodu” (s. 60). Hein-Kircher używa terminu „planowanie rodziny” jako lupy dla procesów społecznych jako całości, a jednocześnie jako barometru zmieniających się wyobrażeń na temat seksualności, reprodukcji, rodziny i wyobrażeń płciowych (s. 61). Pokazuje to na dwóch przykładach: polskich reform obyczajowych po 1900 r. i debat na temat kontroli urodzeń w polskojęzycznym czasopiśmie żydowskim „Ewa” (opublikowanych w latach 1928–1933). O ile reformy obyczajowe zdają się służyć w kontekście państwa okresu zaborów polskiemu nacjonalizmowi (s. 64), o tyle w suwerennej Polsce pismo „Ewa” z końca lat dwudziestych XX w. zajmuje się

³ Zob. *Literatura polsko-żydowska 1861–1918. Studia i szkice*, red. Zuzanna KOŁODZIEJSKA-SMAGAŁA, Maria ANTOSIK-PIELA, Kraków 2018.

⁴ Mirska pozostawiła po sobie dwa rękopisy pod wspólnym tytułem *Kronika mojego życia*. Zob. także: Klara MIRSKA, *W cieniu wiecznego strachu*, Paris 1980.

przede wszystkim modernizacją tradycyjnych obrazów rodziny i świadomym macierzyństwem. Hein-Kircher określa artykuły w tym czasopiśmie jako przejaw usamodzielnienia kobiet, ponieważ to one same zajmują w tej sprawie stanowisko (s. 70). Na obu przykładach badaczka pokazuje, jak planowanie rodziny stopniowo staje się praktyką usamodzielniania się i upodmiotowienia, oraz wskazuje na dużą aktualność tematu, co widoczne było na przykładzie czarnego protestu w Polsce w 2016 r. i pod koniec 2020 r. (s. 73). Ciekawe byłoby prześledzenie powiązania tematu z transnarodowym dyskursem dotyczącym „nowej kobiety”, który był omawiany w książce *Nowa Kobieta – figury i figuracje*⁵. Jak pokazuje przykładowo H. Hein-Kircher, na początku XX w. w Polsce pojawił się nowy samodzielny aktor polityczny – kobieta, którego pragnienie samostanowienia o kontroli urodzeń stało się praktyką jego upodmiotowienia.

Artykuł Michaela Zoka pt. *Die Politisierung und rechtliche Einhegung von Sexualität und Reproduktion in Polen. Moral, Demografie, (weibliche) Selbstbestimmung* dotyczy ograniczenia prawa do samostanowienia kobiet za pomocą konkretnych represji wobec nich. Głównym tematem jest tu restrykcyjne prawo aborcyjne z 1993 r. Zok rekonstruuje dyskurs na temat aborcji w latach 1956–1993 i aby opisać jego dynamikę, posługuje się terminologią „fazy gorącej” i „fazy zimnej” (s. 75). Z artykułu jasno wynika, że spór wokół aborcji jest reprezentatywny dla innych konfliktów toczących się w powojennym społeczeństwie polskim (s. 76). Pokazuje aktorów i aktorki biorących udział w tej debacie. Artykuł koncentruje się na jej strukturalnych uczestnikach (głównie zdominowanych przez mężczyzn), takich jak partie, instytucje, ministerstwa, Kościół katolicki i organizacje katolickie. Badacz śledzi zmieniające się relacje między nimi i argumenty, jakimi się posługują. Zamiast zakładanej opozycji między partią komunistyczną a Kościołem Zok wskazuje na paralele między Kościołem a partią poprzez wskazanie na fundamentalną rolę rodziny w obu przypadkach (s. 80). Jego tekst stanowi w recenzowanym tu tomie udaną kontynuację poprzedniego eseju, ukazując rodzinę, pojmowaną jako komórkę narodową, jako trwały wzorzec. W dalszej części tekstu Zok skupia się na specyficznej historii restrykcyjnej ustawy z 1993 r. i podkreśla rolę Kościoła, który od lat siedemdziesiątych XX w. zyskiwał coraz większe znaczenie wśród społeczeństwa poprzez wspieranie dysydentów i dysydentek, a w czasie kryzysu gospodarczego stał się mediatorem między Solidarnością a reżimem komunistycznym, zyskując w ten sposób także wpływy polityczne. Także tutaj M. Zok pokazuje, że akto-ry to przede wszystkim mężczyźni, zainteresowani uniemożliwieniem praktyk, w których kobiety stają się podmiotami. Argumentacja badacza wskazuje na upolitycznienie seksualności, a także fakt, że samostanowienie kobiet pozostaje w całej debacie marginalne⁶. Główną rolę odgrywa tu natomiast czynnik narodowy, a kwestia aborcji jest wykorzystywana do celów politycznych. W związku z tym agenda jest zmienna i dostosowana do ducha czasów. Społeczeństwo jako takie nie może stać się podmiotem politycznym, jeśli chodzi o kwestię kontroli urodzeń w nowej demokracji po 1989 r.,

---

⁵ *Nowa Kobieta – figury i figuracje*, red. Inga IWAŚTÓW, Aleksandra KRUKOWSKA, Agata ZAWISZEWSKA, Szczecin 2017.

⁶ O roli kobiet w historii Solidarności pisze m.in. Shana PENN, *Sekret „Solidarności”. Kobiety, które pokonały komunizm w Polsce*, tł. Maciej ANTOSIEWICZ, Warszawa 2014.

co M. Zok wyjaśnia w swoim szkicu historycznym i w ten sposób dostarcza kolejny dowód na złożoność historii transformacji.

Punktem wyjścia radzieckiego dyskursu na temat seksualności w eseju Elli Rossmann pt. *From Early Utopias to the Conflicting Nature of Sex: Debating Sexuality in the Late USSR* stała się publikacja edukacyjna Rudolfa Neuberta z NRD *Das neue Ehebuch*, która została opublikowana w Rosji w 1967 r.⁷ Była to jedna z pierwszych książek w ZSRR poruszających temat seksualności w małżeństwie, i stała się bestsellerem (s. 97). Rossmann nie skupia się jednak na treści opracowania, lecz na przedmowie radzieckiego lekarza i profesora psychologii Wiktora Kołbanowskiego, którego umieszcza w sowieckim dyskursie na temat seksualności od lat dwudziestych XX w. do końca istnienia ZSRR. Artykuł udowadnia, że w dyskursie tym chodzi przede wszystkim o uniemożliwienie jakiegokolwiek upodmiotowienia. Seksualność i pożądanie pojawiają się tu jedynie jako przestrzenie wyznaczone przez władzę radziecką, w ramach których pragnienie namacalne staje się tylko pragnieniem władzy radzieckiej, by utrzymać kontrolę nad społeczeństwem. Kiedy w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych nowa koncepcja indywidualizacji mieszkań stworzyła nowe przestrzenie intymności w prefabrykowanych masowych budynkach i doprowadziła do rewolucji intymności w Związku Radzieckim (s. 101), rozpoczęła się kolejna fala kontroli państwa, w kontekście której należy zrozumieć publikację książki R. Neuberta wraz ze wstępem. Rossmann ukazuje polityczną instrumentalizację seksualności jako kontinuum, mimo wszystkich przełomów w XX w., i opisuje W. Kołbanowskiego jako aktora tego procesu. Podaje go jako przykład na to, ile kapitału politycznego potrzebował naukowiec, aby móc pisać o temacie tabu, jakim jest seksualność, oraz o tym, jak zideologizowana musiała być nauka, aby w ogóle mogła istnieć (s. 107). To nie wiedza medyczna, ale ideologia determinowała dyskurs na temat seksualności w późnym okresie istnienia Związku Radzieckiego. Dlatego, mimo przeciwstawnego tej perspektywie rozwoju społeczeństwa i zmieniającej się rzeczywistości obywateli, dyskurs publiczny pozostał seksofobiczny i fragmentaryczny i nie odpowiadał na zmieniające się praktyki seksualne obywateli (s. 102). W związku z tym temat seksu pozostał metaforyczny i niekonkretny (s. 103), a praktyki upodmiotowienia pozostały w sferze nieoficjalnej, albo pozostały niewidoczne.

Trwałość radzieckiego dyskursu na temat seksualności przed przewrotem 1989 r. potwierdza także następny esej – Mony Claro pt. *A 'Sexual Revolution' without Effective Contraception. Youth Sexuality, the Gender Gap and Changing Transitions to Adulthood in Russia (1970s–1990s)*. Główna teza badaczki brzmi: okres po 1989 r. wykazuje wiele podobieństw do epoki stagnacji (1964–1986). Claro zaburza rzekomo wyraźne granice między pokoleniami późnego Związku Radzieckiego a pokoleniami postradzieckimi. Jej badania opierają się na wywiadach na temat „pierwszego razu” i okresu dojrzewania, które autorka przeprowadziła w Moskwie i Petersburgu w latach 2012–2016 z 30 kobietami i 9 mężczyznami urodzonymi w latach 1950–1990. Sformułowała następujący wniosek: „In conclusion, the data examined here strongly suggests that being

---

⁷ Рудольф НОЙБЕРТ, *Новая книга о супружестве. Проблема брака в настоящем и будущем*, Москва 1967 [Rudolf NOJBERT, *Nowaja kniga o supruzestwie. Problema braka w nastojaszczem i buduszczem*, Moskwa 1967].

a teenager under Brezhnev or under Gorbachev generally did not make any significant difference in terms of the almost complete absence of transmission of contraceptive knowledge from parents or at school” (s. 121). Jedną z głównych tez M. Claro głosi, że choć rynek środków antykoncepcyjnych się otwiera, wiedza na temat antykoncepcji i seksualności pozostaje porównywalna z wiedzą pokolenia okresu stagnacji. Nadal zdobywa się ją od przyjaciół i należy ją postrzegać jako edukację nieformalną („informal education”) (s. 123). Nawet po 1989 r. brakuje zaufania do środków medycznych i trywializuje się metody pozamedyczne. Nieufność wobec instytucji państwowych i ich negatywna ocena moralna w dalszym ciągu sprawiają, że kobiety chętniej słuchają rad znajomych, niż stosują antykoncepcję medyczną (s. 124). Claro pokazuje także, że pokolenie pierestrojki nie identyfikuje się jako uczestnik rewolucji seksualnej po 1989 r., ale raczej postrzega siebie jako ofiary epoki radzieckiej i jej tabuizacji seksualności (s. 131). Dziedzictwo epoki radzieckiej badaczka opisuje jako ciężar na drodze do zostania pełnoprawnym uczestnikiem procesów społecznych, co widać nawet po 1989 r. Fenomen ten jest jednak wciąż niewystarczająco zbadany (s. 133).

Z kolei w eseju pt. *(Re-)Considering Authenticity. A Critical Review of Soviet Lithuanian Historiography of Gender and Sexuality* Rasa Navickaitė przedstawia stan badań nad płcią i seksualnością na Litwie, koncentrując się na okresie ostatniego dziesięciolecia. Te zaś wyłamują się z jednej strony z wcześniej dominujących binarnych ram oporu wobec rządów radzieckich *versus* współpraca z nimi, ale z drugiej – tworzą nowe binarne ramy: autentyczność (wewnętrzne, osobiste) kontra sztuczność (z zewnątrz, narzucone ideologicznie) (s. 134). Autorka pokazuje to na przykładzie badań genderowych Dalii Leinarte⁸, które przedstawiają koncepcję miłości romantycznej okresu międzywojennego jako autentyczną, podczas gdy miłość radziecka jest postrzegana jako sztuczna (s. 140). Navickaitė podsumowuje: „This reflects the predominant post-socialist Baltic feminist sentiment of seeing the soviet model of gender equality as artificial, forced, and the end of state socialism as an opportunity for women and men to regain their more authentic gendered selves” (s. 141). Tym samym autorka krytycznie odczytuje D. Leinarte i dekonstruuje binarną separację. Jak pokazuje to za pomocą studiów *queer*, perspektywa binarna blokuje ważne możliwości interpretacji, ponieważ nawet w czasach radzieckich inne dyskursy, nie tylko radziecki, wpływały na praktyki upodmiotowienia. Były to dyskurs religijny, cywilny czy narodowy. Nie można ich *per se* uznać za bardziej autentyczne niż dyskurs radziecki (s. 137). Mimo że w ciągu ostatnich 20 lat dyskusja na temat historii *queer* w czasach radzieckich nasiliła się w odniesieniu do Rosji i Europy Środkowej (s. 144), Navickaitė wskazuje na istniejącą tu lukę w odniesieniu do krajów bałtyckich, gdzie temat ten stanowi tabu w historiografii i jest poruszany jedynie w kilku pracach z zakresu socjologii i kulturoznawstwa (s. 144). Według badaczki luka te sugerują, że w Związku Radzieckim nie było zjawiska *queer* (s. 145). Dzisiejszy ruch LGTBQ radzi sobie jednak lepiej niż badania historyczne, rekonstruując historię *queer* i uwidaczniając praktyki upodmiotowienia, mając jednocześnie na celu zwiększenie ich widoczności w wymiarze transnarodowym.

---

⁸ Zob. Dalia LEINARTE, *Romantinė meilė kaip (sovietinė) socialinė politika*, Colloquia, t 21: 2009, s. 96–113.

O widoczności mówi także ostatni tekst w recenzowanym tu numerze czasopisma, autorstwa Magdy Włostowskiej. Jej artykuł pt. *(Sich) Selbst schreiben – Zuschriften männerliebender Männer aus der Volksrepublik Polen an die Wiener Organisation „Homosexuelle Initiative“ in den 1980er Jahren* dotyczy Polski i widoczności homoseksualistów na przykładzie ich listów do wiedeńskiej organizacji HOSI (Wiener Organisation Homosexuelle Initiative). Choć od 1932 r. w Polsce obowiązywały jedne z najbardziej liberalnych na świecie przepisów dotyczących czynności seksualnych osób tej samej płci, homoseksualizm nie był w PRL społecznie akceptowany ani też nie był obecny w przestrzeni publicznej (s. 151). W latach osiemdziesiątych istniały przestrzenie prywatne, miejsca semi-publiczne, ale nie było oficjalnych grup ani czasopism dla osób homoseksualnych. Organizacja pozarządowa ILGA (International Gay Association), chcąc przeciwdziałać brakowi widoczności i wiedzy na temat homoseksualizmu, uruchomiła w 1981 r. inicjatywę Eastern European Information Pool (EEIP). HOSI otrzymało zlecenie koordynowania EEIP i m.in. publikowało polskojęzyczny newsletter, który ukazywał się kwartalnie w latach 1983–1987 i był rozprowadzany w Polsce. Włostowska w swoim artykule skupia się na odpowiedziach na listy jako na materiale oryginalnym. Jest to zasadnicza różnica wobec dotychczasowych badań, które koncentrowały się do tej pory na konkretnych osobach, aktywnych politycznie na scenie gejowskiej (s. 154). Natomiast odpowiedzi na listy do HOSI stanowią ważne relacje gejów, żyjących głównie z dala od ośrodków miejskich, często na prowincji (s. 154). Włostowska diagnozuje dwojaki ruch poszukiwawczy: z jednej strony HOSI, która poszukuje homoseksualistów w Polsce w celu networkingu i ich upolitycznienia, z drugiej strony są zaś czytelnicy, którzy szukają ludzi o podobnych poglądach, aby wyjść z izolacji i anonimowości (s. 167). Badaczka postrzega pisanie odpowiedzi jako element upodmiotowienia tych mężczyzn, jako proces stawania się widocznym, choć przede wszystkim tylko na poziomie tekstu. HOSI mogła z zewnątrz w mniejszym stopniu przyczynić się do faktycznego powstawania ugrupowań politycznych, ale była w stanie pomóc jednostkom jako odbiorcom, którzy przez odpowiedzi na swoje listy przechodzili proces osobistego upodmiotowienia i nowego spojrzenia na siebie (s. 168). Tego właśnie czytelnicy mogli dokonać dzięki HOSI lub HOSI stawało się dla nich platformą do tego procesu, diagnozuje M. Włostowska.

Archiwalne źródła, jakie analizuje badaczka, stanowią paradygmatyczny przykład celu omawianego czasopisma, który w tytule zapowiada usamodzielnienie: *Begehren macht Akteur*innen. Praktiken der Subjektivierung* (pol. „Pożądanie tworzy aktorów i aktorki. Praktyki upodmiotowienia”). Swoim materiałem potrafiła pokazać pożądanie nawet w czasach socjalizmu, ukazując z jednej strony wszechobecność przemocy państwowej, z drugiej, wskazując na istniejące wobec niej kontrapunkty. Poza tekstem M. Włostowskiej można znaleźć w tomie nieliczne tylko porównywalne materiały źródłowe z obszaru ZSRR. W odniesieniu do historii ZSRR w tomie widać brak aktorów pragnących usamodzielnienia się, a artykuły przede wszystkim pokazują motywowane ideologicznie dążenia władzy radzieckiej do kontrolowania i ograniczania praktyk upodmiotowienia. Jak pisze w swoim eseju R. Navickaitė, nie oznacza to, że nie ma queerowej historii epoki radzieckiej, ale jej dziedzictwo dawno ją uniemożliwiło, czego wynikiem jest jej niewidoczność. Zatem nawet lektura tomu pozostawia przestrzeń, otwartą na dalsze badania. Te mogłyby się opierać na materiałach z dalszych archiwów prywatnych, korespondencji czy wywiadach.

Ogólnie rzecz biorąc, wielką zaletą tomu jest to, że praktyki upodmiotowienia zostały omówione w bardzo wieloaspektowy sposób. Autorzy artykułów zwracają uwagę na kontekst, który jest fundamentalny dla wszelkich odmian upodmiotowienia, i prezentują bardzo interesujące badania, pokazując ich specyfikę dla Europy Wschodniej: ciągłość wzorców, złagodzenie cezur, wieloraka struktura tożsamości. Publikacja bezsprzecznie stanowi ważny impuls w dotyczących tej problematyki międzynarodowych badaniach, które – miejmy nadzieję – w najbliższej przyszłości zostaną jeszcze bardziej wzbogacone wynikami badań z Europy Wschodniej.

Iris Tabea Bauer*

 <https://orcid.org/0000-0002-1582-442X>

BIBLIOGRAFIA

- Dąbrowski, Mieczysław. *Tylko seks? Antropologia erotyzmu od Sade'a do Houellebecq'a*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2018.
- Hüchtker, Dietlind, Claudia Kraft and Katrin Steffen, eds. *Begehren macht Akteur*innen. Praktiken der Subjektivierung im 20. Jahrhundert*. Lüneburg: Nordost-Institut Hamburg, 2023.
- Iwasiów, Inga, Aleksandra Krukowska and Agata Zawiszewska, eds. *Nowa Kobieta – figury i figuracje*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2017.
- Kołodziejska-Smagała, Zuzanna and Maria Antosik-Piela, eds. *Literatura polsko-żydowska 1861–1918. Studia i szkice*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2018.
- Leinarte, Dalia. “Romantinié meilė kaip (sovietinié) socialinié politika.” *Colloquia* 21 (2009): 96–113.
- Lišková, Kateřina. *Sexual Liberation, Socialist Style. Communist Czechoslovakia and the Science of Desire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Mirska, Klara. *W cieniu wiecznego strachu*. Paris, [s.n.], 1980.
- Noybert, Rudolf. *Novaya kniga o supruzhestve. Problema braka v nastoyashchem i budushchem*. Moskva: Progress, 1967.
- Penn, Shana. *Sekret “Solidarności”. Kobiety, które pokonały komunizm w Polsce*. Translated by Maciej Antosiewicz. Warszawa: Grupa Wydawnicza Foksal, 2014.
- Ritz, German. “Das Andere des homosexuellen Begehrens und sein Ort in der Kultur. Literarische Diskursformen polnischer Homosexueller.” In *Die Konstruktion des Anderen in Mitteleuropa. Diskurse, politische Strategien und soziale Praxis*, edited by Michał Buchowski and Bożena Chołuj, 175–196. Frankfurt/Oder: Collegium Polonicum, 2001.

* Instytut Sławistyki, Uniwersytet w Lipsku

 iris_tabea.bauer@uni-leipzig.de